

О.А. Мельничук

**СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ СІЛЬСЬКИХ
РОБІТНИКІВ В УКРАЇНІ
В 20 – 30-ті рр. ХХ ст.**

Посилення соціальної нерівності з переходом до нової економічної політики змусило більшовиків шукати альтернативні форми соціального захисту населення. Соціальне забезпечення періоду військового комунізму як прототип обслуговування непрацездатних за потребами в комуністичному суспільстві в нових умовах втрачало свою актуальність. Це пояснювалося, з одного боку, частковою децентралізацією промисловості через розвиток її приватної сфери і торгівлі, переходом державних підприємств на госпрозрахунок, а отже, й суттєвим зменшенням обсягу державних фінансів, з іншого – збільшенням кількості осіб, що потребували соціальної допомоги в умовах переходу до ринкових відносин. До того ж, в умовах відродження ринкових засад в економіці, які сприймалися пролетаризованими верствами як відступ від проголошених ідей, для влади було надзвичайно важливим переконати останніх в готовності дотримуватися соціальних обіцянок. Отже, в забезпеченні робітників та селян вкладався не лише економічний, але й політичний зміст.

У своїй доповіді про звіт уряду на VI-й конференції КП(б)У голова Раднаркому УСРР Х. Раковський звернув увагу на поглиблення соціальної нерівності в умовах непу та необхідності більш серйозного підходу до соціального захисту трудящих. „Пережитий нами період зрівняльного комунізму, – зазначав він, – створював, вичерпуючи ресурси, загальну убогість. Але в розподілі він запроваджував принцип, який був прийнятним для мас – принцип зрівнялівки. Неп створює та посилює соціальну нерівність... Питання про всі види страхування повинно і вже встало перед нами не в тій формі, абстрактній чи ілюзорно пустій, в якій воно раніше існувало, коли собез, позбавлений засобів, давав смішні пайки з декількох тисяч карбованців на місяць. Ні, воно постало перед нами як конкретне питання” [1, 13]. Таким чином, з ініціативи Х. Раковського, декретом РНК УСРР від 10 грудня 1921 р. проголошувалося про запровадження на території України соціального страхування осіб, зайнятих найманою працею [2, 186].

Відроджуючи державне соціальне страхування як форму соціального захисту населення в умовах НЕПу, більшовики намагалися зберегти його класовий підхід, передусім, був виражений в питанні про обсяг соціального страхування. Керуючись політичними міркуваннями, у КЗпП УСРР 1922 р. радянська влада заявила про поширення соціального страхування на всіх осіб найманої праці, незалежно від форми власності підприємств, характеру та тривалості і способів оплати праці [3]. Однак в законодавчих актах, що розтлумачували положення кодексу, під вказане поняття підпадали, в основному, промислові робітники та службовці радянських і партійних установ [4, 136].

На соціальний захист за рахунок коштів соціального страхування не могли розраховувати селяни-власники, особи самостійної праці, члени промислових, промислово-кредитних товариств, сільськогосподарських кооперативів й артілей, для яких, на переконання влади „робота за наймом була лише джерелом підсобного заробітку, на відміну від чистокровних пролетаріїв, для яких така робота була основним джерелом” [5, 239].

Не позбавлених власності селян влада пропонувала підтримувати за рахунок створених комітетів взаємодопомоги, побудованих на принципах самофінансування. Відповідний декрет був затверджений РНК УСРР 23 грудня 1921 р., а їх організація на місцях розпочалася у червні-липні 1922 р. [6, 1]. Винятком із контингенту сільських мешканців були сільські наймити, що працювали в заможних селянських господарствах. Їх забезпечення пропонувалося здійснювати через соціальне страхування. Зважаючи на це, у своїй статті автор поставив за мету висвітлити організаційно-правові основи соціального захисту сільськогосподарських робітників в Україні у 1920 – 30-х рр.

Вказана проблема не була предметом спеціального історичного дослідження. Окремі брошури, написані страховими працівниками, використовувалися в той час як практичні посібники для забезпечення застрахованих допомогою [7-9]. Законодавчі основи соціального страхування сільськогосподарських робітників поміщені у збірках нормативних актів того періоду [10-11]. Окремі аспекти розглядалися в контексті загальних питань соціального забезпечення [12]. Про практику діяльності страхових органів по забезпеченню допомогою сільськогосподарських робітників можна дізнатися із періодичної преси того часу та архівних матеріалів. Автор статті ставить за мету проаналізувати соціальний захист сільських робітників в Україні в 20-30-ті рр. ХХ ст.

Першим нормативним актом, що запроваджував соціальне страхування сільськогосподарських робітників в Україні, була постанова ЦВК та РНК СРСР від 26 жовтня 1927 р. „Про соціальне страхування осіб, зайнятих по найму в селянських господарствах”. Протягом 1927-29 рр. був розроблений єдиний кодифікований акт „Правила про соціальне страхування осіб, що працюють у наймах по селянських господарствах”, який передбачав надання застрахованим різних видів соціальних допомог.

Відповідно до законодавства державне загальнообов'язкове соціальне страхування в повному обсязі поширювалося на сільськогосподарських робітників, що працювали в наймах у господарствах промислового типу, колективних господарствах та найманих працівників сільських громад. Вказані власники сплачували страхові внески за своїх працівників у розмірі 10% від розміру заробітної плати. Інші ж господарства, що прирівнювалися до промислових, та колективні господарства (товариства, артілі, комуні) і сільські громади сплачували 6%. При страхуванні в добровільному порядку відраховувалися внески в обсязі 3% від розміру заробітної плати, не включаючи вартості житла та робочого одягу [8, 16]. Стягнення заборгованості по внесках здійснювалося в примусовому порядку. Постановою Союзної ради

соціального страхування (СРСС) від 15 березня 1929 р. за прострочення платежу більш як на 3 місяці, ухилення від реєстрації в страхових органах, неподання або подання неправдивих відомостей передбачалася кримінальна або адміністративна відповідальність [13, 224].

Поступовий відхід від основних принципів нової економічної політики, започаткований хлібозаготівельною кризою 1927/28 р., вніс нові корективи у подальший розвиток соціального страхування. Якщо до цього вказаний інститут соціального захисту сільських робітників функціонував лише на папері, то за директивою ЦК КП(б)У від 14 березня 1928 р. перед страховими органами висувалося завдання приступити на практиці до поширення соціального страхування на селі [13, 98]. За планом Цусстраху РСРР вже у 1927/28 р. в Україні планувалося охопити страхуванням 75 000 робітників села. Такий крок аж ніяк не означав посилення турботи державної партії про матеріальне забезпечення сільських виробників. Необхідність обґрунтовувалася „господарською важливістю та політичним значенням в умовах боротьби за переведення села на соціалістичні рейки” [14, 2].

Реалізуючи вказівки з страхування наймитства, за наказами окружних виконкомів сільські ради отримали завдання протягом місяця скласти списки селянських господарств, що підлягали страхуванню, та списки громадських пастухів у селах. За постановою СРСС від 21 лютого 1929 р. обов'язкове та добровільне страхування наймитства на всій території РСРР мало бути запроваджене з 1 березня 1929 р. [15, 2-3]. Однак, як свідчить практика діяльності страхових кас України, робота зі страхування наймитства проводилася надзвичайно кволо. Протягом 1927/28 р. страхуванням було охоплено лише 15 000 осіб, що складало 20% від встановленого плану. У звітах страхових органів невиконання пояснювалося запізненням із виданням інструкції СРСС (березень 1928 р.) та закону РНК УСРР про визначення господарств промислового типу, які підлягають страхуванню (травень 1928 р.) [16, 85]. Не покращилася суттєво ситуація і в наступному році. В листі до ОРПС від 11 жовтня 1929 р. голова Вінницької окружної каси повідомляв: „Під час обстеження встановлено, що з боку страхових працівників не виявлено жодної активності у страхуванні батрацтва. Ніхто не хоче виїжджати на село, посилаючись на відсутність коштів. Взагалі з розмов із працівниками склалося враження, що таку роботу вони вважають другорядною і не цікавляться нею”. Із запланованих 2000 сільських наймитів у 1928/29 р. Вінницька окружна каса зуміла охопити 1324 особи, на користь яких стягнуто всього 900 крб. страхових внесків [17, 41]. Така практика підтверджувала перш за все політичну складову страхування наймитства.

За перспективним планом розвитку соціального страхування у першій п'ятирічці сільські наймити в Україні мали бути охоплені соціальним страхуванням до кінця 1931 р. [18, 1]. Однак проголошений курс на суцільну колективізацію мав не лише скоротити запропоновані терміни, але й стати політичним екзаменом для страхових органів. „Успіхи” колективізації перед страховими органами висували завдання побудувати свою роботу так, щоб сприяти вступу в колгоспи частини батраків і пастухів, що

працювала у приватному секторі. Для цього профспілки та страхкаси повинні були охопити вищевказані категорії трудовими договорами та страхуванням. Покладення на селян-власників зобов'язань зі сплати страхових внесків мало стати для них ще одним аргументом на користь усупільнення своїх господарств.

Однак дані, що надходили з місць, свідчили, що робота страхових органів в даному напрямку була зведена, в основному, до розсилки на місця директив Головоцстраху УСРР та вказівок про залучення до роботи сільських рад. З ініціативи партійно-радянського керівництва на селах були організовані місячники соцстрахування та укладення трудових договорів. Обраним страхделегатам вручали інформаційні листки із зазначенням страхових сум, що мають сплатити власники індивідуальних селянських господарств, що використовують найману робочу силу. Перед страховими органами ставилося завдання про залучення залишків селянських господарств до колгоспів та висунення батраків і пастухів на керівні та господарські посади [19, 14].

Отже, запровадження більшовиками соціального страхування на селі виступало одним із механізмів розв'язання війни проти заможного селянства. Закликаючи стягувати із селян-власників страхові внески, влада таким чином посилювала соціальне протистояння на селі. Крім того, обіцянка сплачувати соціальні допомоги та пенсії виступала додатковим стимулом для усупільнення селянських господарств.

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 59.
2. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – Т.1. (1918-1941). – К., 1976.
3. Кодекс законів о труде 1922 г. – Харьков, 1923. – Ст. 175.
4. Транзніков В. Основы трудового права. Общедоступная систематизация законов о труде. – М.Л., 1925.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 2851. – Оп.1. – Спр.200.
6. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1037.
7. Койре С. Як страхові каси забезпечують наймитів. – Харків, 1930.
8. Быховский Н.И. Какую помощь оказывает страховая касса батракам и пастухам. Изд. 2-е. – М., 1930.
9. Гейфман Л. Як наймитові одержувати допомогу за безробіттям і тимчасовою непрацездатністю та пенсію? – Харків, 1931.
10. Горбунов А. И., Гутерман Б.Н., Усиков А.Я. Действующее законодательство по социальному страхованию СССР и РСФСР. Под ред. проф. Е.Н. Даниловой. – М., 1930.
11. Фрейман І.І. Збірка правил про забезпечення застрахованих порядком соціального страхування. – Харків, 1929.
12. Шарпаний В.Г. Соціальне забезпечення в УСРР (20 – 30-ті роки XX ст.). – К., 2006.
13. ЦДАВО України. – Ф. 2851. – Оп.1. – Спр.747.
14. Любимов Б. Страхование батрачества – важнейшая задача // Вопросы страхования. – 1929. – №8.
15. О социальном страховании лиц, занятых работой по найму в крестьянских хозяйствах // Вопросы страхования. – 1929. – №12.

16. ЦДАВО України. – Ф. 2851. – Оп.1. – Спр.918.
17. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф.Р. 155. – Оп.1. – Спр.524.
18. ЦДАВО України. – Ф. 2623. – Оп.1. – Спр.3683.
19. Милькевич В. Работа на селе: политический экзамен для страхкас // Вопросы страхования. – 1931. – №25.

А.О. Михайлик

НЕСТЕРОВЕЦЬКА „ВОЛИНКА” 1931 РОКУ

Історична індукція вимагає аналізу якнайбільшої кількості окремих фактів. За таких умов можливе цілісне та відносно об'єктивне узагальнення результатів конкретних наукових досліджень. Запропонована розвідка висвітлює перебіг подій навколо організації, діяльності та придушення руху опору сталінській колективізації на території Поділля, що і складає предмет її дослідження.

На сучасному етапі українська історична наука приділяє багато уваги проблемі колективізації в Україні та її страшному наслідку – голоду 1932–1933 років. Натомість питання селянського опору, за окремими винятками, висвітлюється лише в контексті цієї проблеми. Мало досліджуються регіональні особливості боротьби, персоналії сміливців, ставлення до повстанців решти селян, лояльних до влади.

Питання селянського опору колективізації є складовою більш широкого питання ставлення українського селянства до радянської влади та пробудження в нього державницького інстинкту. На думку Станіслава Оріховського, саме залежна від умов життя воля індивіда і вроджений інстинкт до суспільного життя складають дві основи виникнення держави [1, 272]. Наприкінці 20-х – початку 30-х років ХХ ст. створені радянською владою умови життя українського люду призвели до пробудження національної свідомості значної кількості населення України, особливо в сільській місцевості.

Проблема місця і ролі селянства в контексті українського державотворення є однією з найбільш важливих для розуміння суті національно-визвольних змагань в Україні на початку ХХ ст., причин їх поразки, а також жакливого наступу сталінізму на українське село наприкінці 20-х – початку 30-х років. Тоді, як відомо, самостійної української держави не існувало, однак це зовсім не означає відсутності державницьких ідей та прагнень у свідомості населення її території в складі СРСР.

Враховуючи важливість порушеного питання, до його висвітлення зверталось багато науковців. Одним з перших досліджень був збірник документів під загальною редакцією В. Данілова та М. Іваніцького [2]. Вивчення зазначеної проблеми знайшло своє продовження в колективній праці І. Рибалки, С. Кульчицького, В. Даниленка та інших [3]. У цих збірниках документів висвітлюються процеси, що відбувалися в українському селі в ході здійснення насильницькими методами суцільної колективізації, які призвели до голодомору 1932–1933 р.

Питання селянського опору безпосередньо на території Поділля знайшло своє відображення у статтях С. Маркової [4], В. Петренка [5], Ю. Хоптяра [6], О. Завальнюка [7], К. Завальнюка, Т. Стецюка [8], О. Григоренка [9], І. Рибака [10] та ін. Незважаючи на такий активний науковий пошук,

історія селянського опору комуністичній владі у розрізі українських регіонів містить ще багато „білих плям”, а отже, її дослідження є не лише актуальним, але й необхідним. Автор статті ставить за мету дослідити організований селянський опір 1931 р. селян Нестерівців та навколишніх сіл.

На другу половину ХІХ – початок ХХ ст. припадає швидкий поступ капіталізму та індустріалізації, однак на кінець 20-х років минулого століття Україна продовжувала залишатися країною аграрною, а населення – переважно селянським. За умов аграрного суспільства переважна більшість представників етнічної спільноти не усвідомлює своєї належності до неї, оскільки таке усвідомлення формується на основі певного рівня освіти і науки. На початку ХХ ст. тільки 10,4 відсотка українців Правобережної України уміли читати і писати [11, 145]. Саме через ці фактори, на думку більшості сучасних вчених-істориків, українське селянство в цілому не підтримало національну революцію 1917–1921 рр., що і стало однією з головних причин її поразки. Активна освітня політика комуністичної влади протягом 20-х років хоча й носила яскраве ідеологічне забарвлення, однак, все ж таки, призвела до помітного росту освітньо-культурного рівня жителів українського села. Зрозуміло, система освіти комуністичної України повністю знаходилася під впливом пануючої ідеології. Але, навіть за таких умов, поява значної кількості грамотних людей була для сталінського режиму свого роду бомбою сповільненої дії.

На території області та району мали місце випадки збройної боротьби проти влади, що прагнула будь-якою ціною відібрати в селян хліб. Так, з 15 грудня 1931 р. до 28 квітня 1932 р. на території тодішньої Вінницької області було скоєно 37 актів саботажу. З них зафіксовано 8 вбивств представників партійного активу, 3 поранення та 26 підпалів. У сусідньому з Нестерівцями селі Вихрівці 1 травня 1932 р. було підпалено садибу бригадира місцевого колгоспу [12, 279]. Така ситуація була характерною й для інших регіонів краю. В Орининському районі простежувалось бажання селян організувати голодний похід до польського кордону, в Ямпільському районі поширювалися чутки про необхідність організації втечі цілих сіл до Румунії.

Сталінська політика щодо селянства, масові репресивні заходи викликали масовий опір сільського населення. На 9 березня 1930 р. селянськими виступами було охоплено 16 округів. Серед них – Шепетівський, Проскурівський, Тульчинський, Кам'янець-Подільський, Вінницький, Могилівський. В с. Іршики Старокостянтинівського району місцеві селяни виступили під гаслом: „Нам радянської влади не треба, це не влада, а бандити. Вона нас пограбувала і забрала все” [13, 80].

В Нестерівцях селянський опір набув організованих форм. Розпочинається підготовка так званої „волинки” – повстання проти колективізації, в якому були задіяні близько сотні нестерівчан та багато мешканців навколишніх сіл сусідніх Солобовецького та Смогрицького районів: Тернави, Томашівки, Ганівки, Зеленча, Могилівки, Маліївців, Дем'янківців, Івашківців, Станіславівки та ін. Зокрема, керівником осередку села Тернавка був Кульчицький Дмитро, який завербував ще майже 15 – 18 осіб, у селі Тинна – Солтис Франц, в селі